

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ОСВІТИ

УДК 316.454.7-057.875:17.22.1]«364»

DOI <https://doi.org/10.32782/1992-5786.2024.92.1>

В. М. Александров

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри викладання другої іноземної мови
Запорізького національного університету

О. Ф. Александрова

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування
Запорізького національного університету

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ЦІННІСНИХ КООРДИНАТ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті розглянуто проблему трансформації ціннісних орієнтацій особистості в умовах війни, розкрито нову роль вітчизняної системи освіти; досліджено вплив зовнішніх чинників на трансформацію системи ціннісних координат. Зазначено, що реалізація ціннісних орієнтацій залежить від внутрішніх і зовнішніх чинників (економічних, соціальних, політичних; матеріальних і духовних). Вказано, що війна в Україні стала таким зовнішнім чинником, який кардинально змінив систему ціннісних координат українців.

Розглянуто вплив зовнішніх чинників на освітній процес, який під час війни значно змінився. Закриття навчальних закладів, нестабільність і небезпека призвели до погіршення навчальних можливостей. В умовах війни навчальні заклади стали тим осередком, де молодь отримує знання та психологічну підтримку. Зазначено, що на індивідуальному рівні особистість прагне залишитись незалежною, самодостатньою, не втрачаючи власної гідності. Сьогодні в особистій сфері відбувається трансформація системи цінностей, на основі яких людина організує своє життя, створює цінність самої себе в нових умовах. Складні умови життя дозволяють краще зрозуміти людяність як цінність, відчуті біль інших. Представлено можливі форми допомоги іншим для отримання почуття фрагментарного щастя, а саме: волонтерська діяльність, організація акцій пам'яті, зустрічі з воїнами ЗСУ. Наголошено, що в умовах війни особливого значення набувають такі цінності як патріотизм, національна гордість, віра в перемогу.

Зазначено, що сукупний вплив зовнішніх чинників часто нівелює глибинні, сутнісні риси особистості та суттєво змінює систему ціннісних координат. Трансформація ціннісних орієнтацій особистості в умовах війни, вказує на те, що вітчизняна педагогіка не може залишатися такою, якою вона була до війни. Доведено, що зміни ціннісних орієнтацій змінюють людей, тому освітній і виховний процеси мають також змінитися. Трансформація ціннісних координат у новому форматі життя української нації вимагає трансформації системи освіти відповідно нових викликів життя, визначення нових сутнісних характеристик процесу виховання.

Ключові слова: освіта й виховання, ціннісні орієнтації особистості, трансформація системи ціннісних орієнтацій, зовнішні чинники, умови війни.

Постановка проблеми. Сутність особистості можна розглядати як систему її цінностей, що стає головним орієнтиром під час вирішення складних життєвих ситуацій, допомагаючи здійснити вибір цілей власної діяльності. На процес формування системи цінностей особистості впливають суспільні відносини (економічні, політичні, соціальні) конкретного середовища, а також загальнолюдські, вищі духовні цінності світової спільноти.

Важливим поняттям у вивченні проблеми цінностей є поняття ціннісних орієнтацій, зокрема взаємозв'язок цінностей та ціннісних орієнтацій.

Сформованість ціннісних орієнтацій особистості означає наявність базових життєвих принципів особистості (ідеологічних, політичних, моральних, естетичних) для усвідомлення цінності життя взагалі, для оцінювання значущості своєї власної діяльності у швидкоплинному перебігу соціальних подій різного масштабу, а також для здійснення правильного вибору орієнтирів іннісних орієнтацій формуються протягом життя, а освіту та виховання розглядають як процеси становлення, розвитку або зміни ціннісних орієнтацій особистості.

Реалізація людиною системи ціннісних орієнтацій також залежить від внутрішніх та зовнішніх суспільних відносин, економічної та соціально-політичної структури суспільства, системи цінностей такого суспільства, матеріальних і духовних благ, перспектив подальшого суспільного розвитку. Війна стає таким зовнішнім чинником, який кардинально змінює систему ціннісних координат особистості.

Серед сучасних педагогічних досліджень слабкою ланкою залишається науково обґрунтоване уявлення про процеси розвитку особистості в умовах війни в Україні. Російська агресія в Україні висвітлює цілу низку соціальних проблем, безпосередньо пов'язаних з освітніми реформами та процесом гуманістичного виховання молоді впродовж останніх десятиріччя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні основи гуманістичного виховання були підготовлені педагогічною системою, що базувалася на досягненнях А.С. Макаренка, досвіді В.О. Сухомлинського, дидактичній системі Л.В. Занкова, фундаментальних роботах Л.С. Виготського, наукових концепціях Д.Б. Ельконіна, концепціях функціональних тенденцій Д.Н. Узнадзе. Проблема гуманістичних цінностей в сучасній педагогічній науці продовжує активно вивчатись останні десятиріччя. Визначенню пріоритетних цінностей освіти і формуванню ціннісних орієнтацій особистості приділяється велика увага в дослідженнях І.Д. Бега, Л.П. Бойка, М.Й. Боришевського, Г.Г. Ващенко, П.Р. Ігнатенка, Н.С. Розова, О.В. Сухомлинської, І.Г. Чеснової.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасних дослідженнях процесу формування ціннісних орієнтацій особистості важливим аспектом стає вивчення зовнішніх чинників та їхнього впливу на зазначений процес. Незважаючи на численні дослідження проблеми цінностей та ціннісних орієнтацій особистості, треба зауважити, що критичні зміни умов життя української нації під час повномасштабної війни вимагають вивчення того, як змінилися ціннісні орієнтації українців. Взагалі погоджуючись з існуючими працями, слід зауважити, що в них не розглядається можливість трансформації цінностей особистості в умовах війни, а це можна вважати суттєвим недоліком.

Формування цілей статті (постановка завдання). Основними цілями нашої статті є вивчення впливу зовнішніх чинників на трансформацію ціннісних координат особистості в умовах війни, що зумовлює характер її поведінки: 1) теоретичний аналіз системи ціннісних орієнтацій особистості; 2) дослідження впливу зовнішніх чинників на трансформацію системи ціннісних координат в умовах війни; 3) розкриття нової ролі системи освіти й виховання в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. До компетентності сучасного спеціаліста має входити усвідомлення тих цінностей освіти, які він виховує під час навчально-виховного процесу. Для цього педагог повинен чітко уявляти в найбільш спрощеній формі класифікацію таких цінностей. Цінності освіти можна розглядати як гуманістичні педагогічні цінності (універсальні базові, цінності спілкування, культури), підґрунтям яких є загальнолюдські цінності.

Загальнолюдські цінності, у широкому розумінні, за своїм змістом є гуманістичними. Вони відображають загальні прагнення та сподівання, притаманні людям різних національностей: віра, правда, краса, любов, творення добра, воля, повага, здоров'я, патріотизм. У свою чергу основу загальнолюдських цінностей складають загальні та духовні цінності людства [2, с. 78]

Загальні цінності (працелюбність, чесність, щирість, добродійність, шляхетність тощо) складаються із соціальних, групових, індивідуальних.

Соціальні цінності відображають цінність стосунків різних соціальних груп, що виникають під час спілкування, діяльності у певному суспільстві. Групові належать до корпоративних цінностей, а цінності індивідуальності – до індивідуальних [1, с. 94].

Духовні цінності пов'язані з духовністю, а саме потребою пізнання світу, самого себе та призначення свого життя. До складу духовних входять суспільні цінності, цінності конкретної діяльності та особистісні.

Суспільні відображають загальні інтереси і прагнення громадян (мир, безпека, свобода, рівність тощо). Цінності певного суспільства є показником розвитку економічних, політичних, суспільних, культурних відносин. Цінності конкретної діяльності узагальнюють надбання народу в певній галузі науки, культури, мистецтва, виробництва. Особистісні цінності є найважливішими та найбільш значущими цінностями особистості, якими вона керується у своєму житті та діяльності. Однією з найбільш постраждалих сфер за сумою збитків залишається система освіти. Станом на серпень 2023 року прямі втрати оцінюють в \$9,7 млрд. Найбільші збитки від руйнувань та пошкоджень закладів освіти зазнали Харківська, Донецька, Чернігівська, Запорізька та Київська області. Війна призвела до виникнення питань доступності та безпеки освіти. Багато дітей втратили можливість долучитися до навчального процесу, педагоги під загрозою обстрілів викладали в регіонах, де ведуться або потенційно можуть відбуватися бойові дії. Такі умови потребують серйозного планування освітніх процесів та забезпечення належних умов навчання в умовах війни [5].

Війна корінним чином впливає на якість освіти, створюючи безліч проблем. Освіта і виховання,

за своєю сутністю є процесами, що забезпечують соціалізацію. У сфері виховання загальнолюдські, національні та гуманістичні цінності мають бути постійним орієнтиром з відповідним змістом для оволодіння цивілізованим людством. Зауважимо, що в умовах війни для України як учасника воєнного конфлікту пріоритети змінилися, загальнолюдські та гуманістичні цінності відступили на другий план, надаючи перше місце національним.

Саме під час війни вітчизняні навчальні заклади стали тим осередком, де молодь може отримати знання, психологічну підтримку, відчуття національну гідність [6]. Сьогодні в умовах повномасштабного вторгнення першорядного значення набувають такі цінності як патріотизм, національна гордість, віра в перемогу. Серед системних виховних заходів, що стають найбільш значущими для національно-патріотичного виховання молоді можна вказати на волонтерську діяльність, організацію акцій пам'яті загиблих, проведення зустрічей учнів та студентів з воїнами ЗСУ [4, с. 98–101].

Посеред соціального хаосу спричиненого війною, щоденних звісток про руйнації, конфлікти, несправедливість, зубожіння і відчай люди, можливо навіть частіше ніж у мирні часи, прагнуть знайти такі тривалі цінності, які могли б надати більший сенс і мету їхньому життю. Проте в умовах війни молодим людям досить важко знаходити такі орієнтири, які б вказували шлях до гуманістичних цінностей, тому стає зрозумілим, яку велику роль у процесі соціальної та емоційної підтримки формування особистості має відігравати система освіти демократичного суспільства, а також усвідомлення міжнародної взаємодії демократичних країн. Для України особливу цінність становить політична, економічна та освітня підтримка демократичних країн світу, з якими нас єднають міцні зв'язки стратегічного партнерства [7, с. 80].

В умовах суспільне життя поступово втрачає загальнозначущий сенс і набуває ознак деструктивності. Освітній процес також може зупинитися або значно змінюватися. Закриття навчальних закладів, нестабільність і небезпека негативно впливають на всіх учасників освітнього процесу та призводять до погіршення навчальних можливостей. Основною проблемою стають ідеологічні, соціальні, культурні наслідки обмеження освіти, що створює соціальну ізоляцію та незахищеність населення України. У такому контексті освітня система сприяє розвитку критичного мислення та оволодінню навичками медіа грамотності, що мають протистояти активній діяльності ворожої пропаганди, яка набуває різних форм. Сьогодні потрібно відрізнити необхідну інформацію від ворожої пропаганди та фейків, спрямованих у багатьох випадках на молоде покоління, на яке легше вплинути. Саме тому особливого значення набуває регулярне проведення тематичних вихов-

них заходів (дискусій, тренінгів, вебінарів тощо), які за своїм змістом будуть орієнтовані на розвиток критичного мислення та медіа грамотності. Використання методики інтерактивного навчання, виконання тематичних проєктів, верифікація інформації, пошук першоджерел та відеоматеріалів навчають довіряти офіційним джерелам, а також завжди перевіряти сумнівну інформацію, особливо під час інформаційної війни [8]. Постійні загрози масштабних ракетних ударів змусили систему освіти України перейти на дистанційне навчання, але через відсутність електроенергії у багатьох випадках навчальні заклади втратили можливість навчати системно. Також багато сімей в пошуках безпеки були вимушені залишити свої домівки та виїхати до інших країн, де (у контексті необхідного продовження навчання) стикнулися з іншомовним бар'єром [9].

Проте навіть під час глобальних воєнних конфліктів і мобілізації суспільства для протистояння агресії продовжується життя на індивідуальному рівні, яке людина сприймає як щось глибоко особистісне, як сферу, де вона прагне залишитись вільною, самодостатньою, не втрачаючи власної гідності. Саме в особистій сфері сьогодні ми спостерігаємо трансформацію системи цінностей особистості, на основі яких людина організує своє життя, і створює цінність самої себе. Війна створює безліч драматичних ситуацій, у яких ціннісне ставлення особистості до себе корелює з таким самим ставленням до інших людей або тварин. Складні умови життя суспільства в умовах війни дозволяють краще зрозуміти людяність як цінність, відчуття біль людей та тварин. Існує багато можливостей для того, щоб допомогти іншим та отримати почуття щастя, хоча б фрагментарного. Нажаль на даний час доводиться констатувати, що сукупний вплив зовнішніх чинників сучасного середовища часто нівелює глибинні, сутнісні риси людської особистості та суттєво змінюють систему ціннісних координат. Війна заважає відчуття щастя сьогодні, завтра, протягом тривалого періоду життя, не дає підстав отримати задоволення власного розвитку індивіда в життєвій сфері, яка безпосередньо пов'язана з його психологією.

Доречно зауважити, що в умовах війни особи з дріб'язково-утилітарною життєвою спрямованістю часто зазнають великої небезпеки чи ганьби, переживають внутрішню дисгармонію, стан невдоволення тощо. Великі міжособистісні ускладнення виникають у ситуаціях, коли особа утилітарної спрямованості задовольняє свою потребу в управлінні іншими людьми. Наприклад, військовий керівник, який не власний над своїми утилітарними потягами, не може підпорядкувати духовно-моральним цінностям інших. Результатом стають втрата авторитету, недовіра й осуд з боку підлеглих. Така особистість, реалізуючи функцію

управління, змушена вимагати від підлеглих діяти за суспільно значущими цінностями, хоча сама їх не дотримується. Тому неодмінно виникає скритий чи відкритий конфлікт у взаєминах керівника і підлеглих.

Слід наголосити, що система освіти Російської федерації взагалі не виконала своєї основної функції – сформувати зв'язок молодого покоління з загальносвітовими, надособистісними, вищими духовними цінностями, що існують трансцендентально. Більшість росіян, які беруть участь в агресії проти України, тяжіють до матеріальних благ та вимірюють життя з позиції дріб'язково-утилітарних цінностей. Значна частина військових армії агресора має як мотивацію певні матеріальні статки (гроші, закриття іпотеки, автомобілі).

Люди з дріб'язково-утилітарними чи нижчими вітальними цінностями (як потяг до непомірного матеріального накопичення, славолюбства, гордині, нищих пристрастей), здебільшого з презирством ставляться до цінностей благочесті [3, с. 11–12].

Українські військові, які захищають свою країну, мають зовсім інші ціннісні орієнтації (ідеологічні, політичні, моральні, естетичні). Зазначимо, у цьому зв'язку, що йдеться не про користь як певні матеріальні статки, а користь особистісну, тобто духовно-розвивальну, а отже й відповідне багатство в патріотизмі, людяності, честі, гідності. Доречно зауважити, що війна, як найбільш негуманне явище, змінює пріоритети цінностей, відсуваючи людяність у кінець черги після патріотизму, сили духу, віри в перемогу та шляхетної люті до загарбників. Неймовірно складні умови війни та великі людські втрати впливають на усвідомлення відмінності між цінностями, щоб розглядати одні як гідні прихильності, а іншими навчилася нехтувати як малозначущими.

Розвиток специфічних станів свідомості під час війни відображається на поведінці людей і характері їхньої діяльності. Хоча загалом причини агресивної поведінки російських військових криються у нестачі освіти, виховання, культури, виключати роль зовнішніх чинників у цьому процесі на нашу думку не слід. Невмотивована агресія є небезпечнішою, ніж та, що виступає свідомо обраним шляхом встати до лав армії агресора для вирішення власних матеріальних проблем, оскільки може бути спрямована на будь-кого. Спрямованість такої агресії чи інших психічно негативних станів у більшості випадків відбувається щодо слабкіших об'єктів – жінок, дітей, тварин тощо. Враховуючи наявність у переліку об'єктів, щодо яких можлива агресивна поведінка, об'єкти інфраструктури (лікарні, пологові будинки, школи, театри тощо) маємо підстави визначити тип поведінки росіян в Україні як геноцид. Цивілізований світ не очікував, що в XXI столітті люди здатні на таку дикую,

немислиму жорстокість, яку продемонстрували російські військові в Україні [10]. На сьогодні відповідними структурами вже задокументовано численні випадки порушення російськими військовими міжнародного права, прав людини, кримінальні злочини тощо. У численних перехопленнях розвідки повідомляють, що неосвічені й невиховані нелюди матюками спілкуються із своїми батьками, тому виникає безліч риторичних запитань стосовно ролі держави, системи освіти, вчителів, батьків у їхньому вихованні.

Висновки. Таким чином, трансформація системи ціннісних координат особистості, яка відбулася в умовах війни вказує на те, що вітчизняна педагогіка не може залишатися такою, якою вона була до війни, але потребує суттєвих реформ. Зміни пріоритетів цінностей кардинально змінили систему ціннісних орієнтацій людей, що вказує на те, що мають також змінитися освітній і виховний процеси. Вже сьогодні в умовах війни треба усвідомити нові виклики, що постають перед системою вітчизняної освіти, зрозуміти необхідність трансформації довоєнної системи освіти, визначити сутнісні характеристики оновленого виховного процесу, виявити нові етапи якісних змін у процесі формування післявоєнного покоління української нації.

Список використаної літератури:

1. Бех І. Д. Виховання особистості : в 3 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 1 : Особистісноорієнтований підхід : теоретико-технологічні засади. С. 94.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : в 3 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 2 : Особистісноорієнтований підхід : науково-практичні засади. С. 78.
3. Бех І. Д. Життя особистості в ціннісних координатах Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. *Збірник наукових праць*. Ін-т проблем виховання АПН України. Кіровоград : ТОВ «Імекс-ЛТД», 2010. Вип. 14, кн. I. С. 11-12.
4. Подолянчук Д. С. Особливості розвитку волонтерського руху серед студентської молоді. *Психологія та педагогіка у XXI столітті: перспективи та пріоритетні напрями дослідження* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2017. С. 98–101.
5. Освіта в умовах війни: виклики та перспективи для України. URL: <https://iaa.org.ua/articles/education-in-times-of-war-challenges-and-prospects-for-ukraine/>.
6. Сучасна система освіти в Україні та виклики в умовах війни. URL: <https://vseosvita.ua/library/suchasna-systema-osvity-v-ukraini-ta-vykyly-v-umovakh-viiny-634280.html>
7. Григорук Н. *Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практич-*

- ний досвід : збірник тез III Міжнародної науково-практичної конференції (13–14 травня 2021 р., м. Тернопіль). Тернопіль : Вектор, 2021. С. 80–83
8. Виховна робота в умовах війни: важливі аспекти. URL: http://sokolove-nvk.kh.sch.in.ua/vihovna_robota/
9. Освіта під час війни: що змінилося і як це вплине на майбутнє дітей. URL: https://lb.ua/blog/olena_vyshniakova/543064_osvita_pid_chas_viyni_shcho_zminilosya_i_yak.html
10. Інтерв'ю Володимира Зеленського чеському телебаченню 02.11.2022. URL: https://youtu.be/2yjRHD_sozg
-

Alexandrov V., Alexandrova O. Transformation of the individual value coordinates in war conditions

The article examines the problem of value orientations transformation in the war conditions emphasizing a new role of national education system. The influence of external factors on the value coordinates transformation is investigated. It is noted that people's value orientations depend on internal and external factors (economic, social, political; material and spiritual). It is indicated that the war in Ukraine has become such an external factor that radically changed the system of value coordinates of Ukrainians.

The influence of external factors on the educational process has changed it significantly during the war. The closure of educational institutions, instability and insecurity have led to the deterioration of educational opportunities. During the war, educational institutions became the only centers where young people receive knowledge and psychological support. It is also noted that at the individual level people strive to remain independent, self-sufficient, preserve their dignity. It is in the individual sphere where today the value system transformation occurs as individuals try to organize their lives by creating their own values in new conditions. Difficult living conditions lead to better understanding the value of humanity, deeper feeling the pain of others. Possible forms of helping others are presented, namely: volunteering, organizing commemorative actions, meetings with soldiers of the Armed Forces. It has been emphasized that such values as patriotism, national pride, faith in victory acquire special importance under war conditions.

It is noted that the combined influence of external factors often erases the deep, essential features of a personality and significantly changes the system of value coordinates. The transformation of the individual value orientations under war conditions in Ukraine indicates that domestic pedagogy cannot remain the same as it was before the war. It has been proven that changes in value orientations also change people, therefore approaches to educational processes must be also changed. The transformation of value coordinates in the new life format of the Ukrainian nation requires transformation of the whole education system according to new challenges of life, establishing new priorities in values for education and upbringing.

Key words: *education and upbringing, value orientations of the individual, transformation of the system of value orientations, external factors, conditions of war.*